

<http://dx.doi.org/10.16926/trs.2019.04.12>

Ivan ZYMOMRYA

<http://orcid.org/0000-0003-3211-8268>

Uniwersytet Narodowy w Użhorodzie (Uzhorod)

Dylemat tożsamości w artystycznej koncepcji Emmy Andijewskiej

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest zagadnieniu tożsamości w artystycznej koncepcji ukraińskiej pisarki Emmy Andijewskiej. Kreowanie tożsamości kulturowej stało się szczególnie istotną kwestią w dorobku literackim Emmy Andijewskiej. Należy ona do pisarek i pisarzy, którzy tworzą twórczy dyskurs wokół odzwierciedlenia wewnętrznej duchowości ludzkich uczuć. Każda książka Emmy Andijewskiej zawiera również sprzeczne motywy właściwe dla przedstawicieli literatury migracyjnej. Emma Andijewska żyła i tworzyła w krajach o odmiennych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych. Przebywając na obczyźnie – w Niemczech, Francji i Stanach Zjednoczonych – nigdy nie czuła się odizolowana od rodzimego kraju, ponieważ zawsze uważała się za Ukrainkę. Dramat działań popełnianych przez protagonistów polega na tym, że nie mając szczęścia do życia na ojczystej ziemi, nie mogą i nie chcą pozbyć się podwyższonego poczucia przynależności do swojego narodu. W *Powieści o ludzkim powołaniu* autorka motywuje psychologiczne stany bohaterów przez pryzmat narodowości, pamięci genetycznej i kulturowej, a także ekstremalnych i granicznych sytuacji. Świat artystyczny Emmy Andijewskiej odzwierciedla przede wszystkim uniwersalne manifestacje związane z konkretnymi faktami, wydarzeniami życiowymi i realiami. Bezpośrednie podstawy jej twórczej praktyki wynikają z obserwacji i interpretacji tego, co autorka zaznała bezpośrednio w warunkach migracji.

Słowa kluczowe: Emma Andijewska, tożsamość, migracja, *Powieść o dobrym człowieku*, *Powieść o ludzkim powołaniu*, pamięć historyczna.

Emma Andijewska należy do pisarek i pisarzy, którzy tworzą twórczy dyskurs wokół odzwierciedlenia wewnętrznej duchowości ludzkich uczuć. Chodzi tutaj nie tyle o zaangażowanie społeczne, ile o dążenie do artystycznego stworzenia kroniki życia każdej jednostki w kontekście „dobrego człowieka”. Stąd nazwy utworów prozą *Powieść o dobrym człowieku* (1973) czy *Powieść o ludzkim powołaniu* (1982). Dzieła te świadczą o tym, że pi-

sarka dobrze zna złożony świat, w którym człowiek żyje ze swoimi wątpliwościami, niepokojami i aspiracjami, a zarazem stara się uczynić go lepszym. Każda książka Emmy Andijewskiej zawiera również sprzeczne motywy właściwe dla przedstawicieli literatury migracyjnej. W całokształcie jej twórczości jako główny kontrapunkt wyłania się dylemat tożsamości człowieka w warunkach bycia migrantem. O tych tajemnicach świata artystycznego, które aktywizują proces tworzenia prawdziwych postaci jako nosicieli dobra lub zła, prawdy czy niesprawiedliwości, toczyły się rozmowy z Emmą Andijewską podczas spotkań w 2003 roku w Monachium, gdzie od kilkudziesięciu lat mieszka. Pisarka urodziła się 19 marca 1931 roku w Stalynie (obecnie Donieck), a w 1943 roku pożegnała się z Ukrainą.

Twórczość Emmy Andijewskiej była wielokrotnie przedmiotem zainteresowań badawczych takich naukowców, jak: T. Antoniuk, O. Deko, H. Hordasewycz, O. Hrycenko, D. Huzar-Struk, W. Filiniuk, H. Iljewa, W. Koptilow, I. Kosteki, A. Łazar, A. Mojsijenko, R. Mowczan, A. Oberti, S. Pawłyyczko, E. Rajs, M.G. Rewakowicz, H. Šichová, O. Smerek, P. Soroka, M. Stech, J. Stefanyk, O. Szaf, L. Taran, L. Tarnaszyńska, H. Thill, S. Wodołazka, T. Wozniak, N. Zborowska, I. Żodani. Na uwagę zasługuje fakt, że pisarka Emma Andijewska dwukrotnie, w 2002 i 2003 roku, była nominowana do Narodowej Nagrody Ukrainy im. Tarasa Szewczenki. Tę prestiżową nagrodę literacką pisarka otrzymała w 2018 roku.

Emma Andijewska jest wybitną postacią ukraińską. Łączy w sobie poetkę, prozaiczkę, malarzkę, w unikatowej twórczości dając świadectwo realiów drugiej połowy XX wieku. W każdej dziedzinie artystycznej zostawiła wartościowy dorobek, który odznacza się innowacyjnymi sposobami tworzenia piórem i pędzlem. Jakże przekonująco Leonid Pluszcz, wybitny znawca ukraińskiego procesu literackiego, porównuje dzieła Emmy Andijewskiej i Wasyla Barki:

[...] muszą przeorać, całkowicie zmienić prozę i poezję współczesnej Ukrainy. Tak odmiennie przygotowywali w diasporze grunt pod fundamentalną reformę, rewolucję ukraińskiej kultury kontynentalnej [...]. W tym celu ich utwory muszą przejść na kontynent i zostać „otwarte” dla ogółu, dla jednych wytłumaczone przez krytykę, dla innych – przez same teksty, ale nie przez fragmenty, lecz poprzez ich zwartość [...]. Dla poezji Barki i Andijewskiej potrzebna jest wielka szkoła sztuki dla sztuki, wymagana jest systematyczna lektura ich dzieł¹.

Te wymowne słowa akcentują wartościowe cechy twórczości Emmy Andiejewskiej, w szczególności sugerując sposoby odczytania jej poezji i rozumienia jej poetyki.

¹ Л. Плющ, *Божественна літургія „Океану”*, „Слово і час” 1993, nr 11, s. 93.

Według H.-G. Gadamera (1900–2000) ojczyzna to nie tylko miejsce tymczasowego pobytu, które ludzie wybierają i mogą je zmienić². Dla Emmy Andijewskiej, pomimo wszystkich życiowych komplikacji, ojczyzna zawsze pozostawała niezmienną wartością. Jak twierdził Wasyl Symonenko (1935–1963), każdy przedstawiciel literatury narodowej potrafi wyszukiwać i odnajdywać w oceanie światowej kultury swoje duchowe wyspy. Emma Andijewska żyła i tworzyła w krajach o odmiennych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych. Przebywając na obczyźnie (w Niemczech, Francji i Stanach Zjednoczonych Ameryki), nigdy nie czuła się odizolowana od rodzimego kraju, ponieważ zawsze uważała się za Ukrainkę. Jak sama podkreślała, „Dla mnie wszystkie kultury są moje. Ale ukraińska to moje serce. Ponieważ tylko wtedy widać, co można stworzyć dla swojej własnej”³.

Na twórczość Emmy Andijewskiej zasadniczy wpływ miały jej życiowe wybory. Od dzieciństwa doświadczała wielu przeszkód na drodze do swojego ukraiństwa. Rodzice, pragnący ułatwić jej życie w przyszłości, wychowywali ją „po rosyjsku”, chociaż byli rodziną kozacką po linii matki. Często słyszała pejoratywne rozważania na temat losów ojczyzny, jej historycznej przeszłości i zasięgu językowego: „Genialna dziewczyna, ale wyrzuca swój talent na wiatr! Pisanie po ukraińsku jest takie samo jak pisanie po hotentocku”. Można powiedzieć bez patosu, że pisarka przeszła proces uświadomienia sobie swej tożsamości poprzez doświadczenie niesprawiedliwości. Być sobą, pamiętać o swoich korzeniach, nie dać się wchłonąć przez inną kulturę – stało się ważnym celem Emmy Andijewskiej. Zdecydowała się realizować zasadę, że dopóki na mapie świata nie znajdzie się państwo ukraińskie, konieczne jest jego tworzenie słowem. Tworzyć w języku ojczystym, a tym bardziej w języku narodu, który jest stłumiony – to elementarny obowiązek człowieka. Oczywiście w głębi duszy żyła nadzieją, że Ukraina stanie się silna i niepodległa.

Modele artystycznego myślenia Emmy Andijewskiej, charakterystyczne cechy jej prozy, paradygmaty jej psychologicznego dyskursu, wciąż wymagają systematycznych badań. Wynika to z synkretycznej natury jej dorobku. Powstał on nie bez wpływu rozmaitych idei, prądów, trendów takich czasów, w których kryzys objął nie tylko podstawy humanizmu czy modernizmu, ale także idei narodowej, która żyła na ziemiach ukraińskich pomimo systemu trwałego hamowania naturalnych warunków rozwoju⁴. Wszystko

² Г.-Г. Гадамер, *Герменевтика і поетика. Вибрані твори*. Юніверс, Київ 2001, s. 188.

³ І. Зиморя, *Емма Андіївська: „Слово – магічний заряд”*, Наукові записки. Серія: філологічні науки (літературознавство). Випуск 47. Кіровоград 2002, s. 253.

⁴ Рог. М. Моклиця, *Модернізм у творчості письменників ХХ століття*. Українська література. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Частина 1.

to doprowadziło do dramatycznych, represyjnych sytuacji nasilających się wobec Ukraińców poza ojczyzną (wystarczy wspomnieć tutaj los W. Wynczenki, O. Ołesia, J. Malaniuka, O. Archypenki, O. Hrycaja, I. Bahrianego, W. Barki, W. Samczuka, D. Humennej, B. Rubczaka), wzmacniając poczucie ukraińskiej diaspory w sensie przynależności do swojego narodu jako podmiotu bez państwa.

Temat „dobrego człowieka”, który pod piórem Emmy Andijewskiej należy rozumieć jako ciągłe przypomnienie o walce ze złem, zawsze był związany z poszukiwaniem sensu życia – powołaniem człowieka na ziemi. Realizując swoje twórcze pomysły odzwierciedlające zmiany w mentalnych stanach bohaterów w sytuacji granicznej, Emma Andijewska zachwyca siłą swojego artystycznego słowa. W ten sposób pisarka pragnie ujawnić wewnętrzny konflikt bez zwrócenia szczególnej uwagi na otwarte formy jego przejawów. Jest to charakterystyczne dla utworu *Powieść o dobrym człowieku*, jak również dla tematycznie z nim związanego dzieła *Powieść o ludzkim powołaniu*⁵. Niektórzy badacze nawet widzą w tych powieściach pewnego rodzaju dylogię⁶. Np. Petro Soroka (1956–2018) jednoznacznie podkreśla:

Powieść o dobrym człowieku jest w dużej mierze powiązana z *Powieścią o ludzkim powołaniu*, którą można uznać za kontynuację poprzedniego utworu. Snuje się ta sama nieskończona nić narracji, a bohaterami utworu znów pozostają emigranci ukraińscy, których wiatry historii rozproszyły po całym świecie. Lecz tym razem areną akcji nie są obozy „dp” [*displaced persons* – I.Z.], ale cały glob. Ukraińscy emigranci trafiają do Kanady, Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Brazylii, Argentyny, Japonii... Najbardziej zauważalną cechą ich pozostaje to samo odrzucenie w świecie, niechronioność, wyobcowanie – innymi słowy, egzystencjalna istota człowieka pozostaje widocznie antyidealistyczną⁷.

Nie polemizując ze znanym badaczem dorobku Emmy Andijewskiej, uważam, że pisarka rozpatruje w powieści egzystencjalne koncepcje istnienia człowieka, podkreśla przede wszystkim wewnętrzne konflikty związane w życiowymi wyborami, ich wpływ na stan psychiczny i światopogląd protagonistów. Oczywiście, cykl utworów spod pióra jednego autora może

Вежа, Луцьк 1999, s. 5; Т. Гундорова, *Модернізм як семіотична практика (підходи до моделювання структур українського модернізму)*, „Слово і час” 1996, nr 6, s. 44; С. Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, Либідь, Київ 1999, s. 7.

⁵ Е. Андіївська, *Роман про людське призначення*. Сучасність 1982, s. 454.

⁶ Рог. О. Деко, *Проза Емми Андіївської (Спроба аналізу)*, Соборність, Мюнхен 2000, nr 1; Н. Зборовська, *Про романи Емми Андіївської*, „Слово і час” 1994, nr 3; D. Husar-Struk, *A Novel about Human Destiny, or the Andievska Chronicle*, „Journal of Ukrainian Studies” 1993, nr 18.

⁷ П. Сорока, *Емма Андіївська. Літературний портрет*, Тернопіль 1998, s. 173.

służyć jednej i tej samej idei. Jednak sama autorka nie traktuje utworów *Powieść o dobrym człowieku* i *Powieść o ludzkim powołaniu* jako dylogii, wręcz przeciwnie – są one według niej oddzielnymi, suwerennymi dziełami, a to, co je łączy, można nazwać „pieśnią o Ukraińcach”⁸.

Pisarka wykazuje zainteresowanie nie tyle sytuacją kryzysową człowieka w „zamkniętym środowisku” obozów „dp”, ile przede wszystkim poszukiwaniem przez bohatera sensu życia „w otwartej przestrzeni”. Takie podejście można traktować jako swoiste równoważenie zmian mentalnych w „cienkiej” przestrzeni na pograniczu świadomości i podświadomości. Dramat działań podejmowanych przez protagonistów polega na tym, że nie mając szczęścia do życia na ojczyźnie, nie mogą i nie chcą pozbyć się podwyższonego poczucia przynależności do swojego narodu. W *Powieści o ludzkim powołaniu* autorka motywuje psychologiczne stany bohaterów przez pryzmat narodowości, pamięci genetycznej i kulturowej, a także ekstremalnych i granicznych sytuacji.

Powieść o ludzkim powołaniu to owoc dziesięcioletniej twórczej pracy Emmy Andijewskiej. Autorka tej powieści jest odczuwalna w strukturze utworu, fabule, wyborze i rozmieszczeniu postaci, sposobie reprezentacji, naturze narracji oraz środkach językowych i stylistycznych. Co łączy długi łańcuch postaci literackich (498 protagonistów)? To wewnętrzne powołanie do odnowienia ludzkości, do duchowej przemiany człowieka i uzyskania wymarzonej niepodległości Ukrainy. Sama pisarka przedstawiła metaforycznie swoje *credo* pojemną frazą, która może również odnosić się do niemal każdej z jej postaci: „Zobaczyć, jak zmienia się kropla”. Takie połączenie narodowych i uniwersalnych wartości jest nieodzowną cechą twórczości literackiej Emmy Andijewskiej.

Co było impulsem do stworzenia *Powieści o ludzkim powołaniu* przez Emmę Andijewską? Otóż w latach 60. ukraińskie słowo ledwo żyło w imadle cenzury, a pisarze w warunkach totalitarnego reżimu nie mieli możliwości napisania czegoś prawdziwego. Komunikatywne połączenie z wyimaginowanym czytelnikiem z ojczyzny przyniosło efekty. Autorka nigdy nie pisała „na zamówienie”, jednak zgodnie z jej wyznaniem, które wyraziła w jednym z wywiadów, pomysły ideologiczne i tematyczne były już „przygotowane” w twórczych planach, ponieważ były podyktowane miłością do Ukrainy: „A że Ukraina jest moją pierwszą i ostatnią miłością, to ze względu na miłość – można i na Everest”⁹.

Jednym z przejawów złożoności strukturalnej i treściowej, różnorodności świata artystycznego powieści jest organiczne połączenie prawdopo-

⁸ I. Зимо́ря, *Вимір самовизначення: „Жити на одній ноті”*, Наукові записки. Серія: філологічні науки (літературознавство). Випуск 51. Кіровоград 2004.

⁹ I. Зимо́ря, *Романи Емми Андіївської: психологічний дискурс*, Дрогобич 2004, s. 68.

dobnych i fantastycznych elementów. Na pierwszy rzut oka, połączenie niekompatybilnych elementów pisarka uzasadnia wejściem w umysły różnych mitów oraz osobliwością stanów mentalnych protagonistów. Niektóre z nich są szczegółowo opisane, trwają kilka lat, a nawet dziesięciolecia, inne tylko na poziomie kresek, ale nieuchronnie z przejściami od nieświadomego pędu do form jego realizacji w nastroju, zewnętrznym geście bohatera. Ukryte procesy (stąd mowa wewnętrzna) i ich konsekwencje znajdują odzwierciedlenie w nieoczekiwanych decyzjach, uczuciach i działaniach. W powieści wyróżnia się nie tylko poszukiwanie osobistego celu, ale także rola Opatrzności w złożonej interakcji wewnętrznej istoty człowieka z perypetiami jego losu.

Pisarka przekonuje, argumentując następująco: jednostka jako indywidualium powinna z jednej strony kształtować własne przeznaczenie, a z drugiej – godnie przyjmować swój los, ujawniając dla siebie zakodowany wewnętrzny potencjał, który skłania do nowych osiągnięć. Warto prześledzić oryginalną logikę autorki, która łączy wymienione elementy. Słusznie zauważyła N. Zborowska (1962–2011), że w *Powieści o ludzkim powołaniu* „w centrum wszechświata znajduje się ukraińska ziemia, ta misteryjna przestrzeń, w której wszystkie wydarzenia i zajścia mają charakter kosmiczny”¹⁰. To sprawia, że nosicielom nieukraińskiej mentalności nie jest łatwo zrozumieć dzieło Emmy Andijewskiej. Szczególnie wtedy, kiedy wtajemniczeni w misterium ukraińskiego ducha protagoniści podążają do wyższej wiedzy, żeby osiągnąć jakościowo wyższy poziom psychologiczny.

Ukraińscy emigranci i ich potomkowie, którzy urodzili się daleko od swojej ojczyzny, w poszukiwaniu lepszego losu są w stanie odkryć możliwości rozwoju ziem, które są wciąż nieznanne ludzkości. Jednakże Emma Andijewska łączy to przygodne działanie z odkryciem „wędrujących kontynentów”, interpretując deterministyczną istotę ludzkiej natury jako wieczne dążenia do szczęścia. Symbolem tego dążenia jest kwiat paproci. Ujawnienie treści tego motywu w utworze wynika z rozwoju linii fabularnej Swyryda Posenki, protagonisty, który nie wierzy w śmierć swojego jedyne go syna Danyła. „Wędrujące kontynenty” – to utopijne marzenie o powrocie syna, a ono, jak każda utopia, jest niezgodne z prawdziwym życiem. Element naturalistycznej narracji rozwija się w retorycznym pytaniu: „Czy w każdym człowieku nie ma chociażby małego badacza i odkrywcy nowych kontynentów?”¹¹. Nasuwa się też pytanie o to, jak realizować potencjał osobowości. Emma Andijewska z perspektywy własnego doświadczenia życiowego, prawdziwych faktów i twórczej wyobraźni oferuje czytelnikowi najbardziej

¹⁰ Н. Зборовська, *Про романи Емми Андіївської*, „Слово і час” 1994, nr 3, s. 79.

¹¹ Е. Андіївська, *Роман про людське призначення*, Сучасність, 1982, s. 69.

nieoczekiwane odpowiedzi. Jej bohaterom nie wystarczy wyrażanie siebie w świecie rzeczywistym. Większość postaci przybliży się do granicy świadomości i podświadomości i dokonuje przejścia do sfery mistycznej.

Potwierdzając godność człowieka jako jednostki w kontekście epoki, Emma Andijewska zaświadcza szeroką erudycję w dziedzinie filozofii i psychologii. W jej utworze pojawiają się reminiscencje myśli różnych uczonych. Na przykład N. Frye'a (1912–1991) skupiającego się na wpływie czasu na kształtowanie się pozycji człowieka, jego natury społecznej, a nawet seksualnej¹². Autorka nie boi się nakreślić w ludzkiej naturze biegunów zasadniczo różniących się od siebie. Podstawą takiej nieoczekiwanej harmonii jest potężna intuicja Emmy Andijewskiej. W zrozumieniu niezwykle go stanowiska pisarki może pomóc opinia I. Nikiforowej:

Nawet w tego rodzaju intuicji, gdy istnieje niewątpliwa obecność nieświadomych procesów, na przykład nagłe i nieoczekiwane pojawienie się w świadomości człowieka... obrazu, zawsze są dwa świadome elementy: zadanie twórcze – na początku tego procesu, i uświadomienie uczynku – na końcu¹³.

Swoją twórczą strategię Emma Andijewska określiła przez epigraf – w słowach poezji Tarasa Szewczenki – „Wysławię małych tych niewolników niemych”. Pisarka twierdzi:

Wielkim ja nic nie poświęcam, lecz tylko „małym”, upośledzonym. Człowiek, który ma chociażby trochę szacunku do siebie, jest zawsze po stronie pokrzywdzonych. Chodziło mi o to, żeby ośpiewać naród ukraiński w jak największym stopniu. To pieśń o Ukrainie, epos o ukraińskim człowieku¹⁴.

Koncepcja ta łączy zasady narodowe i humanistyczne. Pozwala to uznawać Emmę Andijewską jako skuteczną następczynię jednej z widocznych tradycji literatury ukraińskiej – dominanty humanizmu.

W *Powieści o dobrym człowieku* Emma Andijewska modeluje serię obrazów i postaci, pełnych głębokiej treści narodowej. Jednak właśnie w *Powieści o ludzkim powołaniu* najbardziej wyraźny jest rdzeń, na którym opiera się idea narodowa z akcentem na patriotyczny potencjał narodu ukraińskiego. Tą ideą zawładnięci są prawie wszyscy protagoniści. Pełni są oni nierozzerwalnej miłości do rodzimej, choć odległej ziemi. Dominującą cechą postaci jest więc idea, a nie aspekt biograficzny.

Autorska wizja losu Ukrainy mieści się w *Powieści o ludzkim powołaniu*. Jej przeszłość, a przede wszystkim współczesność przedstawia ona z optymistyczną przepowiednią na przyszłość. Dlatego nie dziwi fakt, że w utwo-

¹² N. Frye, *Anatomy of criticism*, Penguin books, London 1990, s. 151.

¹³ И. Никофорова, *Исследования по психологии художественного творчества*, Москва 1972, s. 56.

¹⁴ I. Зимоля, *Романи Емми Андіївської: психологічний дискурс*, Дрогобич 2004, s. 65.

rze pełno jest artystycznych dowodów magicznej mocy Ukrainy i jej synów. Jedna z legend głosi, że „[...] właśnie na Chreszczatyku był środek ziemi, promieniujący na cały świat spod trupiego nawozu potoki żywego, leczniczego światła, szlachetności i dobra [...]”¹⁵. W innej, związanej z postacią patrioty Tereli, pisarka koncentruje się na bezgranicznej sile woli, która daje mu zdolność uszlachetniania ludzkich dusz.

Dla Emmy Andijewskiej potęgę wyraża idea przyszłej niepodległej Ukrainy,

która i najbardziej zasymilowanego małorusa-nieboraka wystrzegającego się od dawna swoich korzeni zmusi, by porzucił wszystkie obce łakomstwa, pałace, bliskich, żonę i dzieci, i na gołym miejscu wśród pustyni i skał zaczął budować wolną niezależną Ukrainę, bo bez powrotu do swoich korzeni nikt nie jest w stanie dojść do wyższego przyznaczenia, nici, które trzyma Wszchemogący¹⁶.

W ten sposób potwierdza się myśl o roli pamięci historycznej w życiu człowieka jako podstawy do zachowania swoich narodowych korzeni.

Temat pamięci historycznej jest swoistym wyróżnikiem całej twórczości Emmy Andijewskiej. Ma wysoką wartość dla każdego narodu. W tym kontekście warto odwołać się do słynnych słów znanego niemieckiego mistrza prozy Güntera Grassa, który uważał, że przez pamięć człowiek jakby rozmawia zarówno z żywymi, jak i nieboszczykami. Omawiając temat ukraiństwa, autorka *Powieści o ludzkim powołaniu* wielokrotnie odwołuje się do bezpośrednich publicystycznych inwektyw. Zgodnie z przekonaniem pisarki, Bóg obdarzył naród ukraiński „zbrodniczo niepamiętliwym charakterem”, w wyniku czego Ukraińcy bardzo łatwo wybaczą niesprawiedliwość, jaką im wyrządzono. Emma Andijewska eksponuje zagadnienia, które mają ścisły związek z dziedzictwem jako ogniwem między pokoleniami. Dlatego w utworze pada retoryczne pytanie: „Kto wśród Ukraińców pamięta, jak Mieńszikow zniszczył Baturin?”

Twórczyni *Powieści o ludzkim powołaniu* jest pełna wiary: dzięki niezwykłym osobowościom Ukraińcy nauczą się rozpoznawać siebie jako wielki zjednoczony naród. W tym kontekście zasługuje na uwagę epizod z kamiennym głazem, na którym protagonista Andrij Dzidowec wyrzeźbił znak wymarzonej przez Ukraińców państwowości – trójząb. Ta bryła podróżowała wszędzie, gdzie znajdowali się emigranci,

nakłaniając śpiochów do przebudzenia i uratowania uduszonej w niepodzielnej rosyjskiej pętli Ukrainy, w wyniku czego wielu rzekomo całkowicie pochłoniętych w obcym świecie słabeuszy powróciło do własnych korzeni¹⁷.

¹⁵ E. Андіївська, *Роман про людське призначення*, Сучасність, 1982, s. 46.

¹⁶ Ibidem, s. 157.

¹⁷ Ibidem, s. 162.

Odczuwając prawdziwą miłość do ojczyzny, bohaterowie jednocześnie odrzucają wszystko, co zagraża ich tożsamości.

Protagonisci powieści często dzielą się bolesnymi refleksjami nad problematyką ukraińskiej godności narodowej. Autorka ubolewa nad losami swoich rodaków. Pragnie, by Ukraińcy zajęli należne im w świecie miejsce. Warto również podkreślić, że Emma Andijewska rozumie nie tylko niezwykle dramatyczne okoliczności przeszłości historycznej Ukrainy, ale i krytykuje wady narodowe Ukraińców, którzy sami wielokrotnie doprowadzali siebie do przepaści. Bohaterowie powieści, którzy mieszkają w stosunkowo bezpiecznym środowisku świata zachodniego, ostro przeżywają nowe areszty i coraz bardziej gwałtowne prześladowania Ukraińców w byłym Związku Radzieckim. Jeden z nich, Kostja Burłaj, zdesperowany tym haniebnym zjawiskiem, wypowiada to, co leży mu na sercu:

We wszystkich swoich utrapieniach winni są tylko Ukraińcy, i to będzie trwać nadal, dopóki nie nauczą się uporczywie bronić się i głośniejszy krzyk o swoich krzywdach, ponieważ zagładzają miliony i nawet pies nie szczeknie...¹⁸.

Za tymi słowami Burłaja kryje się i doświadczenie samej pisarki, która jest przekonana, że sytuacje są zawsze niekorzystne dla tych, którzy nie mogą ich opanować. Lecz każdy naród, nawet indywidualistyczny, jest w stanie bronić swojej godności. Jednak autorka nie stawia sobie za cel opisania idealnego Ukraińca.

Powieść o ludzkim powołaniu jest wymownym świadectwem tego, że Emma Andijewska zawsze wierzyła w moc zmagających się duchowych swego narodu. Jednakże, nie odchodząc od prawdy historycznej, pisarka nie pomija postaci, u których narodowe „ja” jest osłabiane przez okoliczności historyczne. Uważnie śledzi ich wewnętrzny stan, kiedy niepokój, który nie został w pełni zrozumiały, skłania ich do ciągłego poszukiwania swojej ukraińskiej tożsamości. W tym celu jej bohaterowie zmierzają w stronę niebezpieczeństw, żeby sercem dotknąć ukraińskości. Podobnie czyni Fedir, jeden z zasadniczych dla autorki protagonistów powieści. On nie zna konformizmu: prostolinijność oznacza dla niego sposób na przyciągnięcie uwagi, intrygi, uzyskując przejawy empatii autorskiej. Oczywiście bohaterowie nie mogą globalnie zmienić smutnej rzeczywistości, na przykład typowej dla ukraińskiej wioski podczas Głodomoru. W takich okolicznościach idee z cyklu „prawo do życia”¹⁹, złożone problemy, ostre konflikty nabierają pewnego rodzaju pulsacji na poziomie psychologicznej tekstury życia wewnętrznego bohaterów.

¹⁸ Ibidem, s. 10.

¹⁹ Ю. Бадзьо, *Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму*, Таксон, Київ 1996, s. 127–129.

Emma Andijewska z dystansu twórczej intuicji głęboko odczuwała wewnętrzną presję psychologiczną narodowego zniewolenia, któremu podlegała przez stulecia Ukraina. Dlatego jej bohaterowie kierują swoje wysiłki na pełne docenianie wszystkiego ukraińskiego w różnych jego przejawach. Próbuje stworzyć w emigracji to, co jest niemożliwe z obiektywnych powodów na Ukrainie. Tutaj widoczna jest motywacja i „nadmotywacja”²⁰, której istota wpływa na zrozumienie jakości sytuacyjnej zamkniętego środowiska w *Powieści o ludzkim powołaniu*. Stąd optymalna odpowiedź na pytanie o celowość rozważenia „przestrzeni emigracyjnej” (warto tutaj odwołać się do wypowiedzi ukraińskiego poety Ihora Tracza: „Jestem emigrantem światowym w moim kraju słowa...”²¹) jako zamkniętego środowiska.

Opierając się na lokalnym ukazywaniu Ukraińców, o których opowieść jest skupiona wokół wyraźnych postaci, Emma Andijewska kieruje swoją uwagę na cały świat, gdzie los rozproszył jej rodaków. Niestety, niektórzy przedstawiciele narodu ukraińskiego pod wpływem konformizmu przez dłuższy lub krótszy czas nie przetrwali ekspansji innej kultury i zapomnieli o swoim ojczystym języku; taki jest „los bezpieczeństwa Ukraińców, którzy od wieków ginęli za inne flagi, idee, społeczeństwa i państwa, zamiast... budować swoje własne”²². Jednak pisarka jest przekonana, że Ukraińcy są silni duchem. Pomimo konsekwentnego, niszczącego jarzma w ciągu wszystkich wieków oni przetrwali: „...w sercu Tadzia Kijów nie był niczym gorszy od każdego wiecznego miasta na świecie – Kijów przetrwał, ale nie wiadomo, czy Rzym przetrwałby, gdyby w nim przez trzysta lat byli starsze bratuszki...”²³.

Przed Ukraińcami przebywającymi na emigracji staje trudne zadanie: nie zniknąć jako wspólnota, nie zasymilować się pod wpływem kultury innych narodów. W tym planie przykuwają uwagę epizody powieści, w których spostrzegamy swoiste zgromadzenie przedstawicieli narodu ukraińskiego z różnych zakątków ziemi w Rzymie. Przybyli do wiecznego miasta, aby domagać się od papieża powołania kardynała Josypa Slipego na patriarchę kościoła ukraińskiego. Rozproszonym po całym świecie ukraińskim emigrantom za ogniwo łączące służy język ojczysty, chociaż jest on „pokaleczony i dziwnie akcentowany (wszystko dlatego, że dorastali w obcych szkołach)”²⁴. Język chroni ich przed utratą twarzy, narodowej

²⁰ С. Занюк, *Психологія мотивації*, Либідь, Київ 2002, s. 217.

²¹ М. Зимомря, *У затінку Високого Замку або слово про творчі змагання Ігоря Трача*, [w:] Ігор Трач, *До тебе, Україно, піснею прийду*, Варшава-Львів 2000, s. 17.

²² Е. Андіївська, *Роман про людське призначення*, Сучасність, 1982, s. 262.

²³ Ibidem, s. 74.

²⁴ Ibidem, s. 61.

mentalności. Ukraińcy w diasporze (zamknięte środowisko) odegrali znaczącą rolę w procesie ożywiania ukraińskiej państwowości. Nawet komunikowanie się w Rzymie w języku ojczystym jest wyraźnym dowodem na to, że Ukraińcy są w stanie uniknąć smutnego udziału w biblijnej budowie Wieży Babel. Język jest więc czynnikiem organicznym związanym z mentalnymi pokładami postaci. Sięga głębin podświadomości, ujawnia zarówno oczywiste, jak i ukryte zjawiska: sposób myślenia, uczucia i cechy charakteru narodowego. W ten sposób Emma Andijewska wyraźnie identyfikuje czynnik językowy i jego decydujące miejsce w kształtowaniu i zachowaniu tożsamości narodowej.

Wnioski

Podsumowując, świat artystyczny Emmy Andijewskiej odzwierciedla przede wszystkim uniwersalne manifestacje związane z konkretnymi faktami, wydarzeniami życiowymi i realiami. Bezpośrednie podstawy jej twórczej praktyki wynikają z obserwacji i interpretacji tego, czego autorka знаła bezpośrednio w warunkach migracji. Dlatego artystycznej koncepcji Emmy Andijewskiej nie jest obce wyrażenie „otwierać ludzkie w człowieku” (I. Kant). Temu humanistycznemu stanowisku pisarka podporządkowała całą gamę środków artystycznych, aby osiągnąć najcenniejszą jakość – prawdę artystyczną. Za nią, za wolność twórczości została zapłaconą wysoka cena rozstania z ojczyzną, której autorka zawsze pozostaje wierna, nie uznając żadnych niuansów konformizmu.

Bibliografia

- Frye N., *Anatomy of criticism*, Penguin books, London 1990.
- Husar-Struk D., *A Novel about Human Destiny, or the Andiiievaska Chronicle*, „Journal of Ukrainian Studies” 1993, nr 18, s. 151–160.
- Андієвська Е., *Роман про людське призначення*, Сучасність 1982 [Andijevs'ka E., *Roman pro ljuds'ke pryznachennja*, Suchasnist' 1982].
- Бадзьо Ю., *Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму*, Таксон, Київ 1996 [Badz'o Ju., *Pravo zhyty. Ukrai'na v skladi SRSR, ljudyna v systemi totalitarnogo socializmu*, Takson, Kyi'v 1996].
- Гундорова Т., *Модернізм як семіотична практика (підходи до моделювання структур українського модернізму)*, „Слово і час” 1996, nr 6, s. 43–51 [Hundorova T., *Modernizm jak semiotychna*

- praktyka (pidhody do modeljuvannja struktur ukrai'ns'kogo modernizmu)*, „Slovo i chas” 1996, nr 6, s. 43–51].
- Гадамер Г.-Г., *Герменевтика і поетика. Вибрані твори*, Юніверс, Київ 2001 [Gadamer H.-G., *Hermenevtyka i poetyka. Vybrani tvory*, Junivers, Kyi'v 2001].
- Деко О., *Проза Емми Андієвської (Спроба аналізу)*, „Соборність”, Мюнхен 2000, nr 1, s. 92–108 [Deko O., *Proza Emmy Andijevs'koi' (Sproba analizu)*, „Sobornist”, Mjunhen 2000, nr 1, s. 92–108].
- Занюк С., *Психологія мотивації*, Либідь, Київ 2002 [Zanjuk S., *Psyhologija motyvacii'*, Lybid', Kyi'v 2002].
- Зборовська Н., *Про романи Емми Андієвської*, „Слово і час” 1994, nr 3, s. 77–81 [Zborovs'ka N., *Pro romany Emmy Andijevs'koi'*, „Slovo i chas” 1994, nr 3, s. 77–81].
- Зимомря І., *Вимір самовизначення: „Жити на одній ноті”*, Наукові записки. Seria: філологічні науки (літературознавство), Випуск 51. Кіровоград 2004, s. 452–456 [Zymomrya I., *Vymir samovyznachennja: „Zhyty na odnij noti”*, Naukovi zapysky. Seria: filologichni nauky (literaturoznavstvo), Vypusk 51. Kirovohrad 2004, s. 452–456].
- Зимомря І., *Емма Андієвська: „Слово – магичний заряд”*, Наукові записки. Seria: філологічні науки (літературознавство), Випуск 47, Кіровоград 2002, s. 251–258 [Zymomrya I., *Emma Andijevs'ka: „Slovo – magichnyj zarjad”*, Naukovi zapysky. Seria: filologichni nauky (literaturoznavstvo), Vypusk 47, Kirovohrad 2002, s. 251–258].
- Зимомря І., *Романи Емми Андієвської: психологічний дискурс*, Коло, Дрогобич 2004 [Zymomrya I., *Romany Emmy Andijevs'koi': psyhologichnyj dyskurs*, Kolo, Drohobych 2004].
- Зимомря М., *У завітці Високого Замку або слово про творчі змагання Ігоря Трача*, [w:] Ігор Трач, *До тебе, Україно, піснею прийду*, Варшава – Львів 2000, s. 12–17 [Zymomrya M., *U zatinku Vysokogo Zamku abo slovo pro tvorchy zmagannja Ihorja Tracha*, [w:] Ihor Trach, *Do tebe, Ukrai'no, pisneju pryjdu*, Varshava – L'viv 2000, s. 12–17].
- Моклиця М., *Модернізм у творчості письменників ХХ століття*, Українська література. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Частина 1. Вежа, Луцьк 1999 [Moklycja M., *Modernizm u tvorchosti pys'mennykiv XX stolittja*. Ukrai'ns'ka literatura. Navchal'nyj posibnyk dlja studentiv vyshhnyh zakladiv osvity. Chastyina 1. Vezha, Luc'k 1999].
- Никофорова І., *Исследования по психологии художественного творчества*, Москва 1972 [Nikofirova I., *Issledovanija po psihologii hudozhestvennogo tvorchestva*, Moskva 1972].

- Павличко С., *Дискурс модернізму в українській літературі*, Либідь, Київ 1999 [Pavlychko S., *Dyskurs modernizmu v ukrai'ns'kij literaturi*, Lybid', Kyi'v 1999].
- Плющ Л., *Божественна літургія „Океану”*, „Слово і час” 1993, nr 11, s. 93–95 [Pljushh L., *Bozhestvenna liturgija „Okeanu”*, „Slovo i chas” 1993, nr 11, s. 93–95].
- Сорока П., *Емма Андіївська. Літературний портрет*, Тернопіль 1998 [Soroka P., *Emma Andijevs'ka. Literaturnyj portret*, Ternopil' 1998].

Das Identitätsdilemma in der künstlerischen Konzeption von Emma Andijewska

Zusammenfassung

Der Artikel widmet sich der Fragestellung des Identitätsdilemmas in der künstlerischen Konzeption der ukrainischen Schriftstellerin Emma Andijewska. Die Schaffung kultureller Identität ist zu einem besonders wichtigen Thema im literarischen Werk von Emma Andijewska geworden. Sie gehört zu den SchriftstellerInnen, die einen kreativen Diskurs kreieren, der die innere Spiritualität menschlicher Gefühle widerspiegelt. Jedes Buch von Emma Andijewska enthält auch widersprüchliche Motive, die für Vertreter der Einwanderungsliteratur kennzeichnend sind. Emma Andijewska lebte und schuf in Ländern mit unterschiedlichen sozioökonomischen Bedingungen. Im Exil, d. h. in Deutschland, Frankreich und den USA, fühlte sie sich nie von ihrem Heimatland isoliert, weil sie sich immer als Ukrainerin betrachtete. Das Drama der Handlungen der Protagonisten besteht darin, dass sie ein gesteigertes Zugehörigkeitsgefühl zu ihrer Nation nicht loswerden können und wollen, ohne in ihrem Heimatland leben zu können. In dem *Roman über die menschliche Bestimmung* motiviert die Autorin die psychologischen Zustände ihrer Figuren durch das Prisma der Nationalität, des genetischen und kulturellen Gedächtnisses sowie durch Extrem- und Grenzsituationen. Die künstlerische Welt von Emma Andijewska spiegelt in erster Linie universelle Manifestationen wider, die sich auf bestimmte Fakten, Lebensereignisse und Realitäten beziehen. Die direkten Grundlagen ihrer kreativen Praxis ergeben sich aus der Beobachtung und Interpretation dessen, was die Autorin direkt unter den Migrationsbedingungen erfahren hat.

Schlüsselwörter: Emma Andijewska, Identität, Migration, *Roman vom guten Menschen*, *Roman über die menschliche Bestimmung*, historisches Gedächtnis.

The Dilution of Identity in the Artistic Concept of Emma Andijewska

Summary

The article considers the dilution of identity in the artistic concept of the Ukrainian writer Emma Andijewska, where creating a cultural identity has become a particularly important

issue in her literary heritage. She belongs to those writers who have created their own literary discourse around reflecting the inner spirituality of human feelings. Each book by Emma Andijewska also contains contradictory motifs appropriate as representative of immigration literature. Emma Andijewska lived and created in countries with different socio-economic conditions. Being in exile – in Germany, France and the United States – she never felt isolated from her home country as she always considered herself a Ukrainian. The drama of actions committed by her protagonists is that they cannot and do not want to get rid of the heightened sense of belonging to their nation while not being able to live in their native land. In the *Novels About Human Destiny*, the author motivates the psychological states of her heroes through the prism of nationality, genetic and cultural memory, as well as extreme and brink situations. The artistic world of Emma Andijewska primarily reflects universal manifestations related to specific facts, life events and realities. The direct foundations of her creative practice appears from the observation and interpretation of the author's experience in conditions of migration.

Keywords: Emma Andijewska, identity, migration, *Novel About a Good Man*, *A Novel About Human Destiny*, historical memory.